

disinden övgüyle söz etmiştir. Yahudi ve Rum asıllı âlimlerle, ayrıca âteşkedelerde inzivaya çekilen insanlarla görüşüp onlardan sağlıklı bilgiler almaya çalışan Hamza el-İsfahânî'den bazı tenkitçilerin "bâiu'l-hezeyân" (asılsız bilgilerin satıcısı) diye söz etmeleri haksızlıktır.

Başta I. Goldziher olmak üzere bir kısım araştırmacılara göre Hamza el-İsfahânî dilde Şuûbiyye'nin önde gelen temsilcisidir. Ancak eserleri incelendiğinde Araplar'a ve Arapça'ya karşı düşmanca bir tavır içinde olmadığı görülür. Nitekim İran tarihi ve kültürüne daha çok ilgi göstermekle beraber zaman zaman Araplar'ı övüp İranlılar'ı tenkit etmekten çekinmemiştir. Şuûbiyye hareketinin liderlerinden Hasan b. Sehlî'i takdir etmemesi de onun Arap aleyhtarı mutaassıp bir İran milliyetçisi olmadığını göstermektedir.

Eserleri. 1. *Kitâbü İsfahân ve ahbârihâ. Kitâbü İsfahân, Târîhu İsfahân, et-Târîhu'l-kebîr li-İsfahân, Kitâb fî târîhi İsfahân* adlarıyla da bilinen eserde müellif İsfahan'ın coğrafyası, topografyası, tarihî özellikleri ve burada yetişen meşhur kişiler hakkında bilgi vermektedir. Günümüze intikal etmeyen bu eser Hasan b. Muhammed el-Kummî, Mâferrûhî, Yâkût el-Hamevî, Bîrûnî, Ebû Nasr Sehlî b. Abdullah ve *Mücmelü't-tevârîh ve'l-kıssaş'ın* adı bilinmeyen müellifi tarafından kaynak olarak kullanılmıştır. 2. *Târîhu sinî mülûki'l-arz ve'l-enbiyâ'* (*Kitâbü Tevârîhi kibârî'l-ümem, Târîhu Hamza, Mecmû'atü Hamza, Tevârîhu'l-ümem, Târîhu kibârî'l-beşer, Kitâbü'l-Ümem*). Eserde İran, Roma, Yunanistan ve Mısır ile yahudiler, Lahmîler, Yemenliler, Himyerîler, Kindîler ve İslâmî devirde kurulan hânedanlar hakkında bilgi verilmiş, özellikle İran ve İslâm tarihi üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulmuştur. Müellifin İslâm öncesi İran tarihi hakkında verdiği bilgiler Türk tarihi açısından da önemlidir. Hamza el-İsfahânî, on bölümden meydana gelen eserin mukaddimesinde bazı tabirleri açıklamış, eserde Farsça'dan Arapça'ya geçtiğini kabul ettiği kelimelere de yer vermiştir. Kitabı ilk defa J. M. E. Gottwaldt Latince tercümesiyle birlikte iki cilt olarak yayımlamış (*Hamzae Ispahanensis Annalium Libri*, X, Leipzig 1844-1848), Arapça metin daha sonra Mevlevî Kebîrüddin Ahmed (Kalküta 1866) ve Cevâd el-İrânî et-Tebrîzî (Berlin 1340/1921; Beyrut 1961) tarafından tekrar neşredilmiştir. Ca'fer Şiâr eseri Farsça'ya çevirerek *Târîh-i Peyâmberân ve Şâhân* adıyla yayımlamış-

tır (Tahran 1346). 3. *Kitâbü'l-Emsâl 'ulâ ef'al el-fâhire* (*ed-Dürretü [el-Kelmâtü]'l-fâhire ve'l-emsâlü's-sâ'iretü'l-câriye 'alâ elsineti'l-fuşâhâ'*). "Ef'alü" (ism-i tafidil) kalıbıyla söylenmiş 2600 Arap atasözünü (darbimesel) alfabetik olarak ele alan eserde darbimeseller ortaya çıkış sebepleri, ayrıca dil ve sözlük bakımından açıklanırken şirden bol miktarda örnek verilmiştir. Otuz bölümden meydana gelen eserin sonunda atasözlerinde sık geçen, bedevîler (arâb) arasında yaygın hurafe ve bâtil inançlarla bazı fabller; çiftli (müzdevic) atasözleri ve bunların açıklamaları yer almaktadır. Süleymaniye Kütüphanesi'nde bir nüshası bulunan eseri (Damad İbrâhim Paşa, nr. 943) Abdülmecid Katâmiş *ed-Dürretü'l-fâhire fî'l-emsâlî's-sâ'ire* (I-II, Kahire 1971-1972), Fehmî Sa'd *Sevâ'irü'l-emsâl 'ulâ ef'al* (Beyrut 1409/1988) adlarıyla yayımlamışlardır. 4. *Kitâbü't-Tenbîh 'ulâ hudûsi't-taşhîf* (*Kitâbü't-Tenbîh 'alâ hurûfi't-taşhîf, et-Tenbîh 'alâ hurûfi'l-muşahhaf, et-Taşhîf ve't-tahrîf*). Dilçiler ve ediplerle lugalat ve şiir râvilerinin gerek şiir gerekse nesirde yapmış oldukları nokta, hareke, i'rab ve yazım hatalarına (taşhîf ve tahrîf) dair olan esere, Ebû Nasr es-Saffâr el-Buhârî *er-Red 'ulâ Hamza fî hudûsi't-taşhîf* adıyla bir reddiye yazmıştır. Yâkût el-Hamevî, İbn Hallikân, Gıyâseddin Abdülkerîm b. Tâvûs, Safedî, İbn Hacer el-Askalânî, Abdülkâdir el-Bağdâdî *Kitâbü't-Tenbîh*'i kaynak olarak kullanmışlardır. Muhammed Es'ad Tales'in tahki kiyle 1388'de (1968) Dimaşk'ta yayımlanan eser (tıpkıbasım, Beyrut 1412/1992), Muhammed Hasan Âl-i Yâsîn'in tahki kiyle de neşredilmiştir (Bağdat 1387/1967-68). 5. *Kitâbü'l-Haşâ'iş ve'l-muvâzene beyne'l-'Arabiyye ve'l-Fârisiyye* (*el-Muvâzene beyne'l-'Arabî ve'l-'Acemî*). Arapça ile Farsça'yı karşılaştırmak amacıyla, kelimelerin konularına göre gruplara ayrıldığı sözlük türünde bir çalışma olan eser Büveyhîler'den Adudüddeve'ye ithaf edilmiştir. Kitapta, Farsça'dan Arapça'ya geçtiğini kabul ettiği coğrafi isimler üzerinde duran müellif Farsça'nın Arapça'dan üstün olduğunu savunmaktadır. Se'âlibî ve Yâkût el-Hamevî gibi birçok âlim tarafından kaynak olarak kullanılan eserin eksik bir nüshası Dârü'l-kütübî'l-Misriyye'de kayıtlıdır (nr. 90). 6. *Dîvânü Ebî Nüvâs* (*Şîru Ebî Nüvâs*). Hamza el-İsfahânî, meşhur Arap şairi Ebû Nüvâs'ın 1500 şiirini toplayarak 13.000 beyitten oluşan bir divan meydana getirmiş, ancak Ebû Nüvâs'a aidiyeti şüpheli

olan şiirlere de yer verdiği için tenkit edilmiştir (bk. EBÜ NÜVÂS). 7. *Kitâbü'l-Emsâlî's-şâdire 'an büyâtî's-şîr* (Berlin, Tübingen Ktp., nr. 1215; Tahran, Melik Ktp., nr. 1150).

Hamza el-İsfahânî'nin kaynaklarda zikredilen diğer eserleri şunlardır: *Kitâbü A'yâdi'l-Fürs, Kitâbü Envâ'id-du'â', Kitâbü'l-Evsâf, Kitâbü't-Teşbihât, Kitâbü't-Temâşil fî tebâşiri's-sürûr, Kitâbü Rüdûdi Luğde* (*el-İsfahânî*) 'alâ 'ulemâ'i'l-luğâ ve rüvâtî's-şîr, *Kitâbü Resâ'il, Risâle fî'l-es'âri's-sâ'ire fî'n-neyrûz ve'l-mihrecân, Risâle fî'n-neyrûz, Şîru İbni'l-Mu'tez, Şîru Ebî Temâm, Kitâbü Şu'arâ'i İsfahân ve Me-dâhikü'l-es'âr* (Mittwoch, MSOS, XII [1909], s. 128-136; Hüseyin Ali Mahfûz, XIX [1963], s. 75-92).

BİBLİYOGRAFYA :

Hamza el-İsfahânî, *Sevâ'irü'l-emsâl 'alâ ef'al* (nşr. Fehmî Sa'd), Beyrut 1409/1988, nâşirin mukaddimesi, s. 3-4; a.mlf., *et-Tenbîh 'alâ hudûsi't-taşhîf* (nşr. M. Es'ad Tales), Beyrut 1412/1992, Esmâ el-Himsî-Abdülmüîn el-Mellühî'nin mukaddimesi, s. 3-24; Ebû Nuaym, *Zikru ahbâri İsfahân* (nşr. Seyyid Kesrevî Hasan), Beyrut 1410/1990, I, 352; Sem'ânî, *el-Ensâb* (Bârûdî), I, 175; İbnü'l-Kiftî, *İnbâhü'r-ruvât*, I, 335-336; Sehâvî, *el-İ'lân bi't-tevbih*, s. 248; M. Şemseddin [Günaltay], *İslâm'da Tarih ve Müverrihler*, İstanbul 1339-42, s. 81-84; Brockelmann, *GAL*, I, 152; *Suppl.*, I, 221-222; Zirikî, *el-A'lâm*, II, 309; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, IV, 78; Sarton, *Introduction*, I, 652, 687; Hânâbâ, *Fihrist*, I, 1052; Abdur Bedevî, *Nücm fî afâki'l-'Arabiyye*, Cidde 1402/1982, s. 67-74; R. Sellheim, *el-Emsâlü'l-'Arabiyyetü'l-kadime* (trc. ve nşr. Ramazan Abdütevâb), Beyrut 1404/1984, s. 184-198; Sezgin, *GAS*, I, 336-337; VI, 210-211; VIII, 200-201; E. Mittwoch, "Die Literarische Tätigkeit Hamza al-Işbahânîs", *MSOS*, XII (1909), s. 109-168; a.mlf., "Hamza İsfahânî", *IA*, V/1, s. 207; Hüseyin Ali Mahfûz, "Hamza b. el-Hasan el-İsfahânî şiretüh ve âşârüh ve ârâ'üh fî'l-luğat ve't-târîh ve'l-büldân", *Sümer*, XIX, Bağdat 1963, s. 63-95; F. Rosenthal, "Hamza al-Işfahânî", *EP* (Ing.), III, 156.

ABDÜLKERİM ÖZAYDIN

HAMZA el-KİNÂNÎ

(حمزة الكناني)

Ebû'l-Kâsım Hamza
b. Muhammed b. Ali el-Kinânî
(ö. 357/968)

Muhaddis.

Şâban 275'te (Aralık 888) Mısır'da doğdu. 295 (908) yılında hadis tahsiline başladı ve ilk ilmi seyahatini 305'te (917) Irak'a yaptı. Bu esnada Halep'e uğrayarak Halep Kadısı Ebû Abdullah b. Abde'den hadis yazdı. Ebû Abdullah'ın, hadis tahsili-

ne yardımcı olmak üzere kendisine 200 dinar verdiği kaydedilmektedir. Hicaz ve Dimaşk gibi ilim merkezlerine de seyahat eden ve yolculuğu süresince birçok âlimden faydalanan Hamza el-Kinânî Nesâî, Muhammed b. Saîd es-Serrâc, Ebû Ya'kûb İshak b. İbrâhîm el-Mencenîkî, muhaddis, edip ve tarihçi Ebû Halîfe Fadl b. Hubâb el-Cumahî, Abdân el-Ahvâzî ve Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî'den hadis dinledi. Kendisinden de Dârekutnî, Ebû Abdullah İbn Mende, İbnü'r-Ressân diye bilinen Ebû'l-Kâsım Ahmed b. Feth el-Kurtubî, Abdülganî el-Ezdî ve Temmâm er-Râzî gibi âlimler hadis rivayet ettiler.

Hadislerin farklı rivayet yollarını toplamaya büyük önem veren Hamza el-Kinânî, bir defasında Hz. Peygamber'den gelen bir hadisin 200 tarihini bir araya getirdiğini söyleyerek sevincini belirtmiş, ancak birçok kişi bunun ilme katkı sağlayacak önemli bir şey olmadığını ifade etmiş, hatta rüyasında gördüğü Yahyâ b. Maîn kendisine, "Çokluk kuruntusu sizi o derece de oyaladı ki..." (et-Tekâsür 102/1) âyetinin hükmüne dahil olmasından endişe ettiğini söylemiştir (Zehebî, *A'lâmü'n-nûbelâ*, XVI, 180). Kinânî'nin Nesâî'nin *es-Sünen*'ini tam olarak ve iyi şekilde rivayet ettiği belirtilir (Tücbî, s. 114-115).

Hamza el-Kinânî hâfız, sika, sebt gibi sıfatlarla anılır. Hadis ilmindeki otoritesi yanında zühd ve takvâdaki üstünlüğü ile bilinen, 300 (912-13) yılından sonra Kâbe'yi sık sık ziyaret ettiği belirtilen, Fâtımî ordusunun Mısır'a doğru gelmekte olduğunu duyunca onların yüzünü görmeden ölmeyi temenni ettiği söylenen Kinânî, 357 yılı Zilkade (veya Zilhicce) ayında (Ekim veya Kasım 968) Fâtımîler'in şehre girmesinden üç gün önce Mısır'da vefat etti.

Kinânî'nin günümüze ulaşan tek eseri *Meclisü'l-bitâka ve'l-hadîşü'l-müşelleş (müşsel)* bi'l-evveliyye'dir. *Cüz'ü'l-bitâka, Meclisü'l-bitâka, Meclisü's-sicillât* (bk. Vâdifâşî, s. 244) adlarıyla da anılan bu risâle Kinânî'nin öğrencilerinden Ebû'l-Hasan Ali b. Ömer b. Muhammed el-Harrânî tarafından rivayet edilmiştir. Harrânî, 357 (968) yılında semâ yoluyla kaydettiğini söylediği bu cüzü, muhtemelen hocasının vefatından bir müddet önce Amr b. Âs Camii'nde imlâ ettiği hadis derslerinde yazmıştır (İbn Cemâa, I, 154). Eserin muhtelif nüshaları mevcuttur (meselâ bk. Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 546/25; Köprülü Ktp., nr. 1584/16; ayrıca bk. Sezgin, I, 193).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk* (Amrevî), XV, 239-242; Tücbî, *Bernâmec* (nşr. Abdülhafız Mansûr), Tunus 1981, s. 114-115, 157, 192; İbn Cemâa, *Meşvehatü'l-kâdî'l-kuğât* (nşr. Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkâdir), Beyrut 1408/1988, I, 154-156; Zehebî, *A'lâmü'n-nûbelâ*, XVI, 179-181; a.m.f., *Tezkiretü'l-huffâz*, III, 932-934; Vâdifâşî, *Bernâmec* (nşr. Muhammed Mahfûz), Beyrut 1400/1980, s. 244-245; İbn Tağrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, IV, 20; Süyûtî, *Hüsnü'l-muḥâdara*, I, 351, 373-374; a.m.f., *Ṭabaḳâtü'l-huffâz* (Lecne), s. 378; Keşfü'z-zunûn, II, 1596; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, III, 23-24; *Hediyyetü'l-ârifîn*, I, 336; Sezgin, *GAS*, I, 192-193; Bedrân, *Tehzîbü Târîhi Dimaşk*, IV, 454-455; Ramazan Şeşen v.dğr., *Fihristü maḥḥūḥatü mektebeti Köprülü*, İstanbul 1406/1986, II, 244-245; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, s. 90; a.e. (Özbek), s. 136 (21 nolu dipnot).

☞ MUSTAFA ERTÜRK

HAMZA PAŞA, Silâhdar

(ö. 1182/1768)

Osmanlı sadrazamı.

1727'de Niğde sancağına bağlı Develi-Karahisar kazasında doğdu. Babası bu yörenin zenginlerinden Mehmed Ağa'dır. On altı yaşında iken İstanbul'a giderek sarayın helvâhâne şâkirdliğine girdi. Gösterdiği başarı üzerine bir yıl sonra Enderun Kiler Koşuşu'na alındı. Burada tahsil görüp Has Oda'ya terfi ettirildi ve derece derece yükselerek peşkir ağalığına kadar çıktı. Bu görevde iken, III. Mustafa padişah olunca gazaba uğrayarak saraydan çıkarılan Ahiskalı İbrâhîm Paşa'nın yerine silâhdar tayin edildi (1757). Sırada çuhadar ile rikâbdar bulunduğu halde geleneğe aykırı olarak silâhdarlığa getirilmesinin sebebi, şehzadelikli sırasında III. Mustafa'nın hizmetinde bulunmuş olmasıdır. Hatta padişah onu henüz bir yaşındaki kızı Hibetullah Sultan'la da nişanlamış, ancak kızının 1762'de ölümü dolayısıyla evlilik gerçekleşmemiştir.

Hamza Ağa, Haziran 1759'da vezirlikte Mora valiliğine tayin edildi. Bütün vezirlik levazımı ve masrafları padişah tarafından karşılandı. 1761'de Rumeli, 1762'de Özi valiliğine getirildi. 1777'de (1763-64) Niğbolu sancağı ve Vidin muhafızlığına, 1765'te buradan Hotin muhafızlığına nakledildi. Bu tayinin "tenzil-i rütbe" sayılmasından dolayı kendisine bir ferman gönderilerek şanına uygun münhal bir eyalet olduğu zaman oraya tayin edileceği, ayrıca Hotin muhafızlarına Boğdan voyvodalığı haracından verilegelen 10.000 kuruşa 5000 kuruş zam yapılacağı vadedildi bulunulduysa da Hamza Paşa gö-

revi kabul etmedi. Muhalif tavrı sebebiyle azledilerek vezirliği elinden alındı ve Dimetoka'da oturmaya mecbur tutuldu; fakat aynı yıl affedilerek vezirliği geri verildi. Önce Selânik sancağına, daha sonra da Mısır valiliğine tayin edildi (1766). Mısır valiliği, Kölemen beylerinin hükümetin emirlerini dinlemedikleri ve kendi başlarına hareket ettikleri bir döneme rastladı. Bu beyler, her yıl İstanbul'a ve Harameyn'e göndermeleri gereken irsâli-yeleri yollamadıkları gibi mahsûlâta da el koymaktaydılar. Ayrıca bu sırada Şeyhülbeled Bulutkapan Ali Bey ile Keşkeş Hüseyin Bey arasında anlaşmazlık vardı. Hamza Paşa, Hüseyin Bey'in tarafını tutarak Bulutkapan Ali Bey'in Mısır'dan uzaklaşmasında etkili oldu. Ali Bey taraftarlarının Hamza Paşa'nın hayatına kast ederek tâcizde bulunmaları onun üzerinde menfi izler bıraktı, hatta sadrazamlığı sırasındaki dengesiz tavırları da buna bağlandı. Hakkındaki şikâyetler sebebiyle Nisan 1767'de Halep'e, bir yıl sonra Aydın muhassıllığına, 16 Temmuz 1768'de Anadolu beylerbeyliğine getirilen Hamza Paşa, 7 Ağustos 1768'de Ruslar'a savaştan kaçınan Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın yerine sadrazam oldu.

Tayininden kırk altı gün sonra 22 Eylül 1768'de İstanbul'a gelip görevine başlayan Hamza Paşa ilk olarak Rusya ile savaş kararı alınan meclise katıldı. Padişahın başkanlığında Lehistan işlerinin konuşulduğu toplantıda Ruslar'a Lehistan'ın iç işlerine müdahaleden vazgeçmeleri ve bu ülkeden çıkmaları konusunda çağrı yapılmasına, kabul ettiği takdirde İngiltere, Danimarka, İsveç ve Prusya hükümetlerini kefil göstermesine, aksi halde savaş ilân edilmesine karar verildi. Bunun üzerine Hamza Paşa Rus elçisi Obreşkov'u davet ederek alınan kararı bildirdi. Elçi, konunun yetkilerini aştığını söyleyip iki ay mühlet verilmesi talebinde bulunduyorsa da vakit kazanmak istediği düşünülerek on kişilik maiyetiyle birlikte Yedikule'ye kapatıldı (6 Ekim 1768) ve Rusya'ya resmen savaş ilân edildi.

Bu yoğun faaliyetler Hamza Paşa'yı oldukça etkiledi, mizacındaki dengesizlik daha da arttı. Bu işi yürütemeyeceği anlaşılınca İstanbul'a gelişinin 28. günü 20 Ekim 1768'de azledilerek Gelibolu'ya gönderilmesine kararı verildi. Üç gün sonra da kendisine Hanya sancağı tevcih edildi. Fakat Hanya'ya gitmek üzere Gelibolu'da ikamet ederken aynı ayın sonlarında vefat etti. Bazı kaynaklarda azil sebebi olarak Kırmı hanının rolünden de bah-